

ДІАЛОГ ЯК ІМАНЕНТНА ФОРМА МИСЛЕННЯ

Борисов О.О.,

Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка

У статті діалог розглядається як невід'ємна властивість мислення та специфічний спосіб когнітивної діяльності, у процесі якої індивід виявляє сутність речей та формує своє ставлення до світу. Результатом такого діалогізування з реальністю стає етнічна мова. З іншого боку, пізнання здійснюється у формі внутрішнього діалогу людини, адже особа мислить тоді, коли вона розмовляє сама з собою у процесі пізнавальної та номінативної діяльності. Ця когнітивна здатність вести внутрішній діалог формує комунікативну здатність ведення зовнішнього діалогу з іншими людьми.

Ключові слова: діалог, пізнання, внутрішній діалог, зовнішній діалог.

В статті діалог розглядається як неотъемлемое свойство мышления и специфический способ когнитивной деятельности, в процессе которой индивид обнаруживает сущность вещей и формирует своё отношение к миру. Результатом такого диалогизирования с реальностью становится национальный язык. С другой стороны, познание осуществляется в форме внутреннего диалога человека: индивид мыслит тогда, когда разговаривает сам с собой в процессе познавательной и номинативной деятельности. Эта когнитивная способность вести внутренний диалог формирует коммуникативную способность ведения внешнего диалога с другими людьми.

Ключевые слова: диалог, познание, внутренний диалог, внешний диалог.

In the article the dialogue is treated off as an intrinsic property of thinking and a specific means of cognitive activity in which an individual reveals the essence of things and forms one's attitude towards the world. An ethnic language is identified as the result of such dialogical communication with the reality. On the other hand, cognition is carried out in the form of the internal dialogue as thinking occurs while the person speaks to oneself as cognitive and nominative activities unfold. This cognitive ability of conducting an inner dialogue forms the communicative ability of conducting an external dialogue.

Key words: dialogue, cognition, internal dialogue, external dialogue.

У центрі уваги сучасної комунікативно орієнтованої лінгвістики знаходяться принципи та механізми розгортання діалогічної діяльності індивідів [1; 7; 9; 11; 17; 18]. Цим зумовлюється **актуальність** поданої статті, **метою** якої є обґрунтування діалогічної природи номінативної та комунікативної діяльності людини. Досягнення мети передбачає: 1) опис діалогічної сутності процесів пізнання та номінації, що слугують підґрунтям для 2) пояснення діалогізування як характеристики актів комунікації. У цій теоретичній розвідці діалог трактується як єдиний елемент триєдиної сутності «світ — мова — міжособистісна взаємодія», який знаходить прояв в енергообміні, номінації та комунікації.

Формування складних репрезентацій знання, які керують вербально оформленим комунікативним процесом, стає можливим лише на базі простіших структур, що є вбудованими у свідомість індивіда та проявляються з того часу, коли реальність втручається у свідомість дитини ще до оволодіння нею мовою. Усе подальше життя людини являє собою постійну взаємодію з оточуючими її предметами, які мають «специфічний матеріально-енергетичний простір» [5, с. 181]. Відповідно, для успішної взаємодії з об'єктами

дійсності необхідно знати, якими властивостями вони характеризуються, тобто враховувати деяку інформацію про них [12, с. 5; 21, р. 90]. Виділення у гештальтному образі реальності дискретних її фрагментів змушує людину поринати у сутність речей, шукати відповіді на запитання типу «що це таке?», «як воно діє?», які фактично ставить їй оточуючий світ [13, с. 268].

По лінії референції світ починає засвоюватися людиною від «себе», від найближчого простору (простір «Я») і розповсюджується до віддаленого простору «поза собою» (простір «не-Я») [18, с. 221]. Поступово розвивається діалогізація пізнання світу як прояв когнітивної діяльності людини [13, с. 268], результатом чого є створення ментального, логічного світу особи [18, с. 221]. Інакше кажучи, співіснуючи з дійсністю, особа вимушена для її пізнання, а, отже, і для свого існування, вступати до діалогу; діалогізуючи, вона викриває сутність речей в акті пізнання-проникнення, формує ставлення до світу та бачення себе і соціуму в ньому [14, с. 149; 17, с. 150]. Постійне оновлення світу, підтримка однакового образу для всіх людей здійснюється завдяки безупинному внутрішньому діалогу, який ведеться переважно неусвідомлено [1, с. 164–165]. «У тій мірі, в якій

я думаю, я думаю діалогічно, тому що думати — означає розмовляти з самим собою, означає звертатися до самого себе, виявляти труднощі цього процесу тощо» [3, 1; див. також 12, с. 5]. Це означає, що діалог виступає іманентною характеристикою пізнання.

Внутрішньоособистісний діалог розвивається як «по горизонталі» (між емоційною та інтелектуальною сферами, між різними аспектами «Я», «субособистостями»), так і «по вертикалі» (між щаблями внутрішнього світу — свідомістю, підсвідомістю, надсвідомістю). Саме так особистість зберігає свою цілісність, не втрачаючи індивідуальності та можливості свого розвитку [4, с. 26]. Діалог розгортається усередині людини: вона ініціює ментальні репліки, подумки звертається до внутрішнього «суб'єкта», одночасно обдумуючи відповіді на питання. При цьому, пізнання світу у вигляді діалогічних едностей обмежені рамками ерудованості, інтелекту людини, фізичними можливостями її тіла, ситуації тощо. Йдеться про внутрішній людський інструментарій, який, маючи біологічний статус, функціонує з метою пізнання світу та встановлення з ним контактів у сфері діяльності [16, с. 58–60] і який виступає як засіб перевірки зворотного зв'язку, як засіб розширення та укріплення основ людського існування [19, с. 12].

Біологічний інструментарій людини здійснює функцію обміну між нею та світом [див. напр., 16, с. 62]. З одного боку, тіло є тим інструментом, завдяки якому людина входить до цього світу, відкриваючи його динаміку, світло, запах тощо [15, с. 304]. З іншого — через цей інструментарій людина впускає світ у себе (світло — через око; звук — через вухо; запах — через ніс; рух — через рухомі частини тіла тощо) [19, с. 12]. Процес сприйняття засновано на тому, що буття в його речовому прояві має *енергетичну* природу, сформовану двобічною сутністю кожного складника: внутрішнім боком річ повернена до себе самої, творячи власну неповторність, зовнішнім — до іншого буття [1, с. 158]. Якщо ж «все, що присутнє у світі, засвідчує про своє існування виявом свого життя — енергії сутності» [1, с. 159] — своєю мовою, якою сутність «розмовляє» з оточенням, то в момент когнітивної діяльності пізнавальна енергія людини та енергія пізнаваної речі зустрічаються, формуючи деяку ідею про неї. Для того, щоб енергетичний потік перетворився на інформацію, значиму для людини, на шляху потоку енергії-інформації повинен знаходитися деякий сприймаючий екран. Ці екрани створені природою та є органами чуття зі своїми рецепторами. Кожен рецепторний екран сприймає лише певний потік енергії, який у вигляді нервового імпульсу потрапляє до мозку, що конструює світ як дещо цільне та об'ємне [2, с. 159–161]. Самі ж зовнішні речі, які виведені за межі людського

тіла, здійснюючи ті самі функції, є природним продовженням біологічних інструментів з їх програмою перетворення [19, с. 12]. Як бачимо, річ та людське тіло знаходяться у постійній діалогічній взаємодії.

Цей діалог завжди виступає як осмислення предмета в процесі співвідношення з полюсами дуальної опозиції «відоме невідоме». Воно співпадає з пошуком міри між ними, фокусу подолання полюсів опозиції, проте надалі цей процес знову розпадається на полюси опозиції, які протиставляються, але на якісно новому рівні. Така актуалізація двозначності діалогу як суперечки з самим собою має за мету пізнання самого себе, та водночас вона виявляється суперечкою про предметну та категоріальну сутність буття. Через виявлені ознаки речі, які закріплюються мисленням у поняттєвій зоні свідомості, людина проникає до буття, що також пов'язує її з річчю. Діалог, таким чином, передбачає деяку спільність, функціональну єдність, яка означає одночасно як несумісність, так і неподільність між двома об'єктами-суб'єктами.

Отже, ті відповіді, які отримує суб'єкт когніції від пізнаваного об'єкта-суб'єкта є продуктами діяльності органів чуття / рухомих органів тіла або результатом рефлексивної діяльності адресата повідомлення-питання. Будь-який об'єкт дійсності може стати за потреби — «річ живе тільки в променях людських потреб» [19, с. 27] — предметом інформаційного обміну у випадку його інтеріоризації — гносеологічного «схоплення» суб'єктом, адже «тільки людина може піти назустріч речі, чого остання зробити не в змозі» [19, с. 27].

Інтеріоризована інформація входить до категоріальної картини світу індивіда. Категоризація ним світу на основі змісту національної семіосфери охоплює рекурентне мапування фрагментів нового та старого досвіду, знову ж такі визначається процесом *діалогізування*. Суб'єктну зону акту категоризації складають суб'єкт-інтерпретатор (мовна особистість у лінгвальному, когнітивному та прагматичному вимірах) та специфічні властивості його свідомості (когнітивно-інтерпретативний інструмент). Об'єктну зону категоризації становлять концепти та мовні знаки їх позначення. Перетин цих зон становить оперативну зону, де когнітивний інструмент інтерпретатора використовується для обробки інформації згідно чинних концептуальних моделей та кодування її мовними засобами [10, с. 22]. «Човникова» операція, в ході якої вибудовується певна позиція, а, значить, — розуміння, припиняється після повного задоволення інтересу, втіленого в мету комунікативного чи некомунікативного характеру. При цьому процеси поняттєво-термінологічного плану відбуваються під впливом свідомості індивіда, яка накладає обмеження на все, що несумісне із

сутністю нового поняття, яке вводиться до системи знань індивіда [9, с. 190]. Тут слід взяти до уваги, що остання є детермінованою спільнотою. Будь-яке поняттєве узагальнення є усупільнюванням: якщо людина є суспільною істотою і вся її діяльність є корпоративною, то й осягнення речі здійснюється тільки в контексті *Іншого*, тобто, в решті-решт, соціального.

Соціальність виявляється в тому, що індивідуальне знання стає суспільним виключно в знакові, що розділяється людьми між собою, за допомогою чого можна передати цей об'єкт іншому [17, с. 34]. Створення мови є результатом взаємодії світу з людьми, її когнітивне наповнення є результатом активного засвоєння людиною оточуючого світу: вона є формою оволодіння світом, який дозволяє керувати об'єктами реальності та використовувати їх у власних цілях [11, с. 23–24]. Світ, що віддзеркалюється в мові як у знаковій системі, стає сукупним досвідом мовної спільноти [1, с. 136; 6, с. 482].

Якщо річ — знання, яке поділяється людиною з іншими людьми, то суб'єкт-об'єктні відносини виявляються відносинами між річчю та соціумом: мова як посередник пов'язує між собою не тільки людей, які спілкуються один з іншим за допомогою мови, але й усе, що існує у світі, якщо це можливо виразити в мові [19, с. 7]; «ім'я речі стає інструментом спілкування з нею», зокрема на базі їхньої подібності. Так, відзначається, що рефлексії першооснов деміургічного періоду відображали подібності у певних енерго-інформаційних параметрах денотатів і акустичних властивостях мовних знаків [10, с. 18]. Результати такої «розмови» закріплюються в слові як засобі усвідомлення єдності отриманого чуттєвого образу об'єкта сприйняття [16, с. 133] та «засобу створення ідеї про нього» [16, с. 143]. Відповідно символи існують, як символи, тільки всередині інтерпретацій [14, с. 168], що закономірно приводить до такого висновку: «буття, яке може бути зрозумілим, і є мова» [6, с. 506].

Тож, очевидним є те, що розуміння можливе лише в мові та за допомогою мови [1, с. 136], адже «мова виражає мислення, а мислення відображає дійсність <...> знання про світ — атрибут мисленневої діяльності, а формою існування цієї картини світу у свідомості людини є абстракція у вигляді понять та відношень» [11, с. 23]. При цьому між думкою та словом спостерігається напруження, викликане тим, що в словесному значенні закладено (сконцентровано) більше, ніж є в уявленні. Саме слово слугує лише опорою для думки, їх діалог як прояв протиріччя між ними стає причиною збагачення її духовним змістом та в результаті — вдосконалення мови [16, с. 163–165].

Думка не лише втілюється у форми мови, вона є немислима поза мовою, і це означає, що навіть суто теоретичне мислення є за своєю суттю діалогічним: діалог — не лише зовнішня оболонка

людського способу міркування, але сама сутність, організуючий початок цього міркування [7, с. 13]. Внутрішній *діалог створює світ*, називає його, що відповідає потребі людини жити у світі слів; ментальний / ідеальний простір формується саме як простір референції, якому передує простір семантики [18, с. 222]. Тож, вищим рівнем оволодіння річчю стає процес її *іменування*, який не тільки представляє призначення речі, але й виводить людину на вищий рівень оволодіння світом, його культурною, остаточною організацією [19, с. 29], втіленою у знаках мови. Символи втілення ідей як відображення сутності речей передбачають реконструкцію суб'єктивної ситуації породження як денотата, так і знака, тобто ситуації розуміння [14, с. 99–100]. Символічна форма є єдиною можливою для передачі думок, ментальних об'єктів, моделей світу іншим, що передбачає *комунікацію у зовнішньо розгорнутому діалозі*.

Одним із кроків комунікації виступає у звуковому потоці ідентифікація індивідом окремо сприйнятого слова. Синергізм цього процесу полягає у взаємно детермінованому круговому злитті енергії індивіда та енергії самого слова, яка концентрується в ньому як реалізація репрезентативної функції мови завдяки специфічному змісту перцептивно-когнітивно-афективного досвіду особи: мовний вираз залишається «порожнім», доки він не співвідноситься із сукупним продуктом перцептивної переробки тілом сприйнятої дійсності [8, с. 413]. Невідоме або нове слово є певним інформаційним імпульсом, який отримує система свідомості та, інтенсифікуючи численні зв'язки між елементами концептосфери, актуалізує певний фрагмент досвіду [20, с. 3].

Отже, визначення діалогу як невід'ємної властивості мислення та специфічного способу когнітивної діяльності передбачає констатацію різновекторності людської когніції. З одного боку, співіснуючи з оточуючим світом, особа змушена вступати з ним у взаємодію тілесно-мисленневого характеру, в ході якої відбувається відкриття для неї природи речей. Діалогізуючи, індивід в акті пізнання формує ставлення до світу й бачення себе в ньому. Одним із найбільш ефективних інструментів когніції, який людина, набуває, вступаючи у діалогічні відносини з буттям, є мова, яка репрезентує у знаковій формі інтеріоризоване буття та внутрішній рефлексивний досвід етносу. З іншого боку, пізнання здійснюється як діалог між двома «Я» людини: людина мислить тоді, коли вона розмовляє сама з собою у процесі пізнавальної та номінативної діяльності. Когнітивна здатність вести внутрішній діалог виформовує комунікативну здатність ведення діалогу з іншими людьми.

Тож, **перспективою** подальших розвідок є виявлення діалогічності між всіма рівнями комунікативного процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф.С. Історія лінгвофілософських учень / Ф.С. Бацевич. — К. : Видавничий центр «Академія», 2008. — 239 с.
2. Беспалов И.И. Свобода и равенство / И.И. Беспалов. — Новороссийск : НГМА, 2003. — 312 с.
3. Библер В.С. Диалог и диалогика [Электронный ресурс] / В.С. Библер. — Режим доступа : <http://www.culturedialogue.org/drupal/ru/node/440>
4. Братченко С.Л. Диалог / С.Л. Братченко, Д.А. Леонтьев // Экзистенциальная традиция: философия, психология, психотерапия. — 2007. — № 2 (11). — С. 23–28.
5. Вернадский В.И. Из дневников 1919–1920 гг. [Электронный ресурс] / В.И. Вернадский. — Режим доступа : <http://philosophy.allru.net/perv163.html>
6. Гадамер Г.-Г. Истина и метод. Основы философской герменевтики / Г.-Г. Гадамер. — М. : «Прогресс», 1988. — 637 с.
7. Демьянков В.З. Тайна диалога / В.З. Демьянков // Диалог : Теоретические проблемы и методы исследования. — М. : ИНИОН РАН, 1992. — С. 10–44.
8. Залевская А.А. Психолінгвістическіе исследования. Слово. Текст / А.А. Залевская. — М. : Гнозис, 2005. — 543 с.
9. Клименюк А.В. Знание, познание, когниция: [монографія] / А.В. Клименюк. — Тернополь : Підручники і посібники, 2010. — 304 с.
10. Колесник О.С. Лінгвосеміотика міфологічного простору : автореф. дис ... докт. філол. наук : 10.02.04 / О.С. Колесник. — Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — Київ, 2012. — 36 с.
11. Колишанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке / Г.В. Колшанский. — М. : Наука, 1990. — 108 с.
12. Колычев П.М. Релятивная теория информации / П.М. Колычев. — СПб : СПб ГУИТМО, 2008. — 96 с.
13. Лотман Ю.М. Семиотика культуры и понятие текста / Ю.М. Лотман // Избранные статьи. — Т. 1. — Таллин : Александра, 1992. — С. 129–132.
14. Мамардашвили М.К. Символ и сознание. Метафизические рассуждения о сознании, символическе и языке / М.К. Мамардашвили, А.М. Пятигорский. — М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. — 213 с.
15. Мерло-Понти. Философия восприятия / Мерло-Понти [пер. с франц. И.С. Вдовиной, С.Л. Фокина]. — Санкт-Петербург : «Ювента», «Наука», 1999. — 606 с.
16. Потебня А.А. Мысль и язык / А.А. Потебня. — М. : Лабиринт, 1999. — 269 с.
17. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / О.О. Селиванова. — К. : Брама, Изд. Вовчок О.Ю., 2004. — 336 с.
18. Степанов Ю.С. Имена, предикаты, предложения (семиологическая грамматика) / Ю.С. Степанов. — М. : Едиториал УРСС, 2004. — 360 с.
19. Топоров В.Н. Миф. Ритуал. Символ. Образ: Исследования в области мифопоэтического: Избранное / В.Н. Топоров. — М. : Издательская группа «Прогресс»–«Культура», 1995. — 624 с.
20. Федурко Ю.В. Идентификация незнакомого слова как синергетический процесс : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.19 / Ю.В. Федурко. — Тверь, 2008. — 15 с.
21. Aitchison J. The Seeds of Speech. Language Origin and Evolution / J. Aitchison. — Cambridge : Cambridge University Press, 1996. — 194 p.